

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

**“ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИНИНГ
ДОЛЗАРЪ МУАММОЛАРИ”**

мавзусидаги республика
илмий-назарий анжумани

МАТЕРИАЛЛАРИ

2018 йил 19 октябрь

гапириш) сингари такрор сўзлардан унумли фойдаланган ҳолда персонажнинг воқеликка бўлган муносабатини кўрсатиб беришга ҳаракат қилган.

Асар матнида ўндан ортиқ маротаба қўлланган “аҳай-аҳай” (ой хой – ой хой) такрор сўзи ҳам нутқда ижобий кайфиятни ифодалашга хизмат қилган: “*Биродарлар-эй, жамики олам бир тараф, қўйин – деганлари бир тараф экан! Аҳай-аҳай*”. [4, 10] Ушбу парчада “аҳай-аҳай” такрор сўзи асар қаҳрамонининг руҳий ҳолатини (кўтаринкилик, манмунлик) ҳолатини ифодалаш мақсадида қўлланган.

Адиб бир ҳаракатнинг узоқ давом этганлигини тасвирлаш мақсадида бир қатор такрор сўзлардан унумли фойдаланган: “*Бир эътибор билан қарадим. Бир фаросотим билан ўйладим. Қараб-қараб топдим, ўйлаб-ўйлаб топдим*”. [4, 58] Ушбу матнда шахснинг ҳар бир ҳолатга жиддий эътибор билан қараши такрор сўзлар ёрдамида нутққа мохирлик билан кўчирилган.

Шунингдек, қиссада қўлланган *хол-хол, зим-зиё, ошиқона-ошиқона, буришиб-буришиб, ўйноқилатиб-ўйноқилатиб, териб-териб, аччиқ-аччиқ, гажак-гажак, ўша-ўша, айланиб-айланиб, аввал-аввал* сингари такрор сўзлар ҳам лингвопрагматик мақсад учун хизмат қилган.

Хуллас, инсон нутқи орқали унинг руҳий ҳолати ҳамда шахсий кечинмаларининг лингвопрагматик хусусиятларини ҳар бир ижодкор асарлари асосида тадқиқ этиш тилшунослигимизнинг долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Худойбергана Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. –Тошкент: Фан, 2013.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008.
3. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистика асослари. –Тошкент: Академнашр, 2013.
4. Тоғай Мурод От кишнаган оқшом. – Тошкент: Sino-standart, 2017.

ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ДАРСЛАРИДА САВОДХОНЛИКНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Тил – ўтмиш, тил – бугун, тил – келажак. Ҳазрат Навоий ўз замонасида тилнинг нақадар аҳамият касб этиши ҳақида: «Тилга ихтиёрсиз – элга эътиборсиз»,– деб ёзганида қанчалар ҳақ эди. Туркий тилнинг жозибаси, унинг бойлигини исботлаш учун буюк бобомиз бениҳоя салмоқли ишлар қилган. Буюк маърифатпарвар олим Абдулла Авлоний: «Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадургон ойнайи ҳаёти тил ва адабиётдур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур»,– деб ёзади. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг ёзма саводхонлигини оширишда дарсда ва уйда бажариладиган ёзма машқларни бажариш ва уларни ўқитувчи томонидан назорат қилиб бориш катта аҳамиятга эга. Фикрни ёзма тарзда баён қилиш мураккаб жараён бўлиб, она тили таълимининг мақсади шунда мужассамлашган.

Адабиёт дарсларида эса асар муаллифлари ёки қаҳрамонларига мактублар ёзиш, уларнинг ўзига хос фазилатлари ёки иллатларини баён қилиш, адабий асар ёки адабий танқидий мақолаларга тақриз ёзиш каби ёзма ишлар ўқувчиларнинг ёзма нутқини ўстириш билан бирга уларнинг саводхонлик даражасини ҳам ошириб боради. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг ёзма саводхонлигини оширишда академик лицейларда ўқитиладиган барча фанларда ўқувчиларнинг саводхонлик даражасига эътибор қаратиш зарур. Афсуски, бу масалада таълим жараёнида жиддий камчиликлар мавжуд. Она тили ва адабиёт дарсларида ёзма назорат ишлари: диктант, ижодий баён, иншо каби турларни ўтказиш ўқувчиларнинг сўз бойлигини оширади. Айниқса, имло саводхонлигини ошириш, ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш ўқувчиларнинг ёзма нутқ малакаларини мустаҳкамлаш учун хизмат қилади. Таълим жараёнида ёзма саводхонликни ошириш учун диктант, ижодий баён, иншоларни ўтказиш қанчалик муҳим бўлса, уларни таҳлил қилиш, хатолар устида ишлаш ва уларни баҳолаш ҳам шунча катта

аҳамиятга эга. Таълим босқичларида, афсуски, ёзма ишларни таҳлил қилиш, хатолар устида ишлаш, баҳолаш ишларини қоникарли, намунали деб бўлмайди. Бунинг учун ўқитувчининг савияси, саводхонлик даражаси юқори бўлиши керак. Адабиёт дарсларида ўтказиладиган иншо, ижодий ёзма ишларнинг мавзулари таквим режа асосида кўрсатилган. Она тили дарсларида уни амалга ошириш ўқитувчи ихтиёрида бўлиб, диктант, ижодий баён, иншо мавзулари ва матнлар миллий кадриятлар, маънавий-ахлоқий фазилатлар, маърифий, ватанпарварлик мавзуларида танланиши керак. [1, 59] Бунда ўқувчиларнинг ёши ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Академик лицейларда «Кимнинг хати чиройли», «Китобхон кундалиги» каби танловларни ўтказиш, «Хуснихат» тўғарақларини ташкил этиш ўқувчиларнинг ёзув малакасини тўлиқ эгаллашга бўлган қизиқишларини ва оғзаки, ёзма саводхонлигини оширишга хизмат қилади.

Академик лицей ўқувчиларининг саводхонлигини текшириш, асосан, қайси ўринларда хатоларга йўл қўяётганлигига аҳамият берган ҳолда, ўша хатоларнинг илдизини аниқлаш ва бартараф қилиш мақсадида уч гуруҳда тажриба ўтказилганда, ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқларида бир қатор камчиликлар кўзга ташланди. Аввало, ўқувчилардан сўзлардан, сўнг матнлардан иборат диктантлар олинди, ўқилган бадий асарлар юзасидан савол-жавоблар ўтказилди, кейин эркин мавзуларда иншо ёзиш топширилди. Уларнинг ишларини текшириш асносида аксарият ўқувчилар йўл қўйган хатоларда умумийлик борлиги аниқланди. Бундай умумий хатолар қуйидагича гуруҳланди:

- х ва ҳ харфлари билан боғлиқ хатолар;
- шевдалар билан боғлиқ хатолар;
- унли ёки ундошнинг қўш ҳамда қатор келиши билан боғлиқ хатолар;
- тутук белгиси билан боғлиқ хатолар;
- нинг қўшимчаси ўрнига -ни қўшимчасини қўллаш билан боғлиқ хатолар.

Юқоридаги кичик бир кузатиш шуни кўрсатадики, ўқувчилар йўл қўяётган хатоларнинг аксарияти талаффузга асосланган ҳолда юзага келган. Шунга кўра, йўл қўйилаётган хатоларни тузатиш ва уларнинг олдини олиш борасида қуйидаги ишларни амалга ошириш зарур деган хулосага келинди:

- бадий асарларни кўпроқ мутолаа қилдириш орқали ўқувчиларнинг хотирасида у ёки бу сўзларнинг ёзилиши билан боғлиқ кўникмаларнинг ҳосил бўлишига, натижада автоматик равишда тўғри ёзишларини таъминлашга эришиш;
- адабиёт дарсларида беш-ўн дақиқалик чекиниш қилиб, кичик ҳикоялар ёзиш, лугат диктантлари ўтказиш ва бир-бирининг ҳикоясини, диктантини текшириш ва хатоларини тузатишга бериш;
- дарс жараёнида ҳар бир ўқувчининг адабий тилда сўзлашига эътибор бериш мақсадга мувофиқ [2];
- дарсларда андройд китоблар билан ишлаш.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир ўқитувчининг мақсади билимли, ақлли, тарбияли, замонавий изланувчан, маънан бой, ҳар томонлама етук бўлган ҳамда дунёнинг бошқа давлатларидаги тенгдошлари билан билим борасида беллаша олувчи, жаamiaтнинг янада тараққий этишига ҳисса қўша олувчи шахсни тарбиялашдир. Зеро, биздан таълим олаётган ўқувчилар – эртамиз эгаларидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Адамова Ш. Саводхонлик – юксак маънавият ва маданият белгиси. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент, 2015.
2. Таълим жараёнида ёзма саводхонликни оширишнинг асосий омиллари. «Ўзбек тили» доимий анжумани XIII йилиги материаллари. – Тошкент, 2015.

Сайёра ЯДГАРОВА

(Термиз давлат университети)

ЎЗБЕК ТИЛИДА ЎЗ-ЎЗИНИ БАҲОЛАШ АКТЛАРИ

Сўзловчи нутқий фаолиятида объектив воқелик ҳақида хабар беради ва бу хабарга ўз муносабатини билдиради. Прагматик тадқиқотлар билан шуғулланган М.Ҳакимов бу ҳақда: “Инсоннинг сўзи унинг мафкурасини белгилайди. Инсон ўз нутқи орқали объектив оламга бўлган муносабатини ифода этади, шу билан